

VÄRLDSARV – FÖNSTRET MOT HISTORIEN OCH VÄRLDEN

Del I: Vad är världsarv?

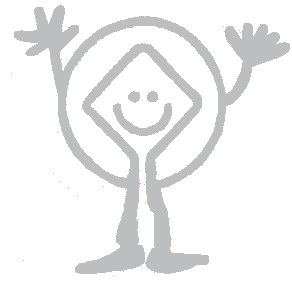
Del II: Världsarv i skolan

Del III: Världsarv i Sverige

Bilagor

Bilagor

Producerad av: Svenska Unescorådet
103 33 Stockholm
Telefon: 08-405 10 00
Fax: 08-411 04 70
www.unesco.se

ISBN 91-631-2968-X

Redaktör: Kerstin Lundman

Grafisk Formgivning: Typisk Form designbyrå

Innehåll

DEL I: VAD ÄR VÄRLDSARV?

1. Förord	5
2. Världsarvssymbolen	7
3. Vad är "arv" och hur bevara det?	9
4. Världsarvskonventionen bakgrund	19
5. Världsarv och identitet	25
6. Vad är Unesco?	33
7. Att bevara världsarvet – hur går processen till?	39
8. Hot mot världsarven	53
9. Världsarv och turism	61
10. Världsarv och miljö	73
11. Världsarv och fred	83

DEL II: VÄRLDSARV I SKOLAN

12. Bakgrund	95
13. Inledning	105
14. Patrimonito	109
15. Allmänna elevaktiviteter	113
16. Övningar kring kapitlen i del I	129

DEL III: VÄRLDSARV I SVERIGE

17. Riksantikvarieämbetet och världsarvskonventionen	153
18. Svenska världsarv	159
19. Exempel på hur svenska skolor arbetat med världsarven	199

BILAGOR

20. Världsarvskonventionen, hela texten	209
21. Litteraturlista	226
22. Ordlista	234

CASA DE DIOS

Världsarvskonventionen, hela texten

20

Generalkonferensen för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur, som håller sitt sjuttonde möte i Paris från 17 oktober till 21 november 1972,

- som konstaterar att kultur- och naturarvet mer och mer hotas av förstörelse, inte blott på grund av traditionella orsaker till förfall, utan även genom ändrade sociala och ekonomiska villkor som förvärrar situationen och leder till ännu allvarligare skada eller förstörelse,
- som anser att förfall eller försvinnande av någon del av kultur- eller naturarvet innebär en skadlig utarmning av det arv som tillhör alla världens länder,
- som anser att skyddet av detta arv på nationell nivå ofta är ofullständigt på grund av de stora resurser som detta skydd kräver och på grund av otillräckliga ekonomiska, vetenskapliga och tekniska resurser i det land där de värden som skall skyddas befinner sig,
- som erinrar sig att organisationens stadga föreskriver att organisationen skall vidmakthålla, öka och sprida kunskap genom att säkerställa bevarandet och skyddet av världens arv och genom att anbefalla berörda nationer erforderliga internationella konventioner
- som anser att befintliga internationella konventioner, rekommendationer och resolutioner om kultur- och naturvärden visar hur viktigt det är för hela jordens befolkning att skydda dessa unika och oersättliga värden, oavsett vilket folk de tillhör,
- som anser att delar av kultur- eller naturarvet är av särskilt stort intresse och därför behöver bevaras som en del av hela mänsklighetens världsarv,

Jesuit Missions of the Chiquitos,
Bolivia

- som anser att det med hänsyn till de stora och allvarliga nya faror som hotar dessa värden tillkommer det internationella samfundet som helhet att delta i skyddet av kultur- och naturarv av särskilt stort universellt värde genom att ge kollektivt bistånd som, även om det inte kan ersätta de åtgärder som vidtas av den berörda staten, utgör ett effektivt komplement till dessa,
- som anser att det därför är nödvändigt att anta nya bestämmelser i form av en konvention som upprättar ett effektivt system för gemensamt skydd av kultur- och naturarv av särskilt stort universellt värde, uppbyggt på permanent grundval och i enlighet med moderna vetenskapliga metoder,
- som beslöt vid sitt sextonde möte att denna fråga skulle bli föremål för en internationell konvention, antar idag den 16 november 1972 denna konvention.

I. Definition av kultur- och naturarv

Artikel 1

I denna konvention skall följande betraktas som ”kulturarv”:

- minnesmärken: arkitektoniska verk, monumentala skulpturer och målningar, element eller byggnadsverk av arkeologisk art, inskriptioner, grottbostäder samt flera företeelser tillsammans som är av särskilt stort universellt värde ur historisk, konstnärlig eller vetenskaplig synpunkt;
- grupper av byggnader: grupper av fristående eller sammanhängande byggnader som på grund av sin arkitektur, enhetlighet eller belägenhet i landskapet är av särskilt stort universellt värde ur historisk, konstnärlig eller vetenskaplig synpunkt;
- miljöer: verk skapade av människan eller av naturen och människan i förening samt områden innefattande arkeologiska miljöer som är av särskilt stort universellt värde ur historisk, estetisk, etnologisk eller antropologisk synpunkt.

Artikel 2

I denna konvention skall följande betraktas som ”naturarv”:

- naturföreteelser bestående av fysiska och biologiska formationer

- eller grupper av sådana formationer som är av särskilt stort universellt värde ur estetisk eller vetenskaplig synpunkt;
- geologiska och fysiografiska formationer och klart avgränsade områden som utgör vistelsemiljö (habitat) för hotade djur- och växtarter av särskilt stort universellt värde ur forsknings- eller naturskyddssynpunkter;
  - naturmiljöer eller klart avgränsade naturområden som är av särskilt stort universellt värde ur forsknings- eller naturskyddssynpunkt eller på grund av deras naturskönhet.

Artikel 3

Det tillkommer varje stat som är part i denna konvention att identifiera och avgränsa de i artiklarna 1 och 2 ovan nämnda olika kultur- och naturvärden som befinner sig på dess territorium.

II. Nationellt och internationellt skydd av kultur- och naturarv

Artikel 4

Varje stat som är part i denna konvention erkänner att skyldigheten att säkerställa identifiering, skydd, bevarande, levandegörande och överlämnande till kommande generationer av det kultur- och naturarv som avses i artiklarna 1 och 2 och som befinner sig på dess territorium främst tillkommer denna stat. Den skall göra allt den förmår härför så långt dess egna resurser räcker och, om så är lämpligt, med eventuellt internationellt bistånd och samarbete, särskilt av ekonomisk, konstnärlig, vetenskaplig och teknisk art.

Artikel 5

För att säkerställa att effektiva och aktiva åtgärder vidtas, för skydd, bevarande och levandegörande av det kultur- och naturarv som befinner sig på dess territorium skall varje stat som är part i konventionen sträva efter, såvitt det är möjligt och lämpligt för varje land, att

(a) anta en allmän politik som syftar till att ge kultur- och naturarvet en funktion i samhällslivet samt inordna skyddet av detta arv i omfattande planeringsprogram;

(b) upprätta ett eller flera organ inom sitt territorium, där sådana organ inte finns, för skydd, bevarande och levandegörande av kultur- och naturarvet och förse dessa med lämplig personal och med resurser som gör det möjligt för dem att utföra sina uppgifter;

(c) utveckla vetenskapliga och tekniska studier och forskning samt utarbeta sådana arbetsmetoder som gör det möjligt för staten att motverka de faror som hotar dess kultur- eller naturarv

(d) vidta lämpliga rättsliga, vetenskapliga, tekniska, administrativa och ekonomiska åtgärder som är nödvändiga för identifiering, skydd, bevarande, presentation och återställande av detta arv; samt

(e) främja upprättande eller utveckling av nationella eller regionala centra för utbildning i skydd, bevarande och levandegörande av kultur- och naturarvet samt uppmuntra vetenskaplig forskning på detta område.

Artikel 6

1. Med full respekt för de staters suveränitet på vars territorium det kultur- och naturarv som nämns i artiklarna 1 och 2 befinner sig och utan intrång på den äganderätt som förutses i nationell lagstiftning, erkänner de stater som är parter i denna konvention att sådant arv utgör ett världsarv för vars skydd det internationella samfundet som helhet har skyldighet att samarbeta

2. Konventionsstaterna åtar sig i enlighet med bestämmelserna i denna konvention att hjälpa till vid identifiering, skydd och bevarande av det kultur- och naturarv som avses i artikel 11, punkterna 2 och 4, om de stater på vars territorium sådant arv är beläget anhåller därom.

3. Varje stat som är part i denna konvention åtar sig att inte vidta några avsiktliga åtgärder som direkt eller indirekt kan skada det i artiklarna 1 och 2 avsedda kultur- och naturarvet som befinner sig på territorium tillhörande andra stater som är parter i denna konvention.

Artikel 7

I denna konvention avses med *”internationellt skydd av världens kultur- och naturarv”* upprättande av ett system för internationellt

samarbete och bistånd som har till syfte att stödja stater som är parter i konventionen i deras ansträngningar att bevara och identifiera detta arv.

III. Mellanstatlig kommitté för skydd av världens kultur- och naturarv

Artikel 8

1. En mellanstatlig kommitté för skydd av kultur- och naturarv av särskilt stort universellt värde, kallad "Världsarvskommittén" (World Heritage Committee), upprättas härmed inom Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur. Den skall bestå av 15 konventionsanslutna stater, valda av konventionsanslutna stater som sammanträder i en generalförsamling under ordinarie möte med generalkonferensen för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur. Antalet stater som är medlemmar av kommittén skall utökas till 21 från och med det första ordinarie möte med generalkonferensen, vilket infaller efter det att denna konvention har trätt i kraft för minst 40 stater.

2. Val av medlemmar till kommittén skall säkerställa en rättvis representation av världens olika regioner och kulturer.

3. En företrädare för det internationella centret för studium av konservering och restaurering av kulturogendom (Rom-centret), en företrädare för det internationella rådet för kulturminnesvård (ICOMOS) och en företrädare för internationella unionen för skydd av natur och naturtillgångar (IUCN) samt, på begäran av stater som är parter i konventionen vid generalförsamlingsmöte under ordinarie möte med generalkonferensen för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur, ytterligare företrädare för andra mellanstatliga eller icke-statliga organisationer med liknande mål, kan delta i kommitténs möten i egenskap av rådgivare.

Artikel 9

1. Uppdrag för de stater som är medlemmar av Världsarvskommittén skall vara från slutet av generalkonferensens ordinarie möte under vilket de väljs till slutet av det tredje därpå följande ordinarie mötet.

2. Uppdraget för en tredjedel av de medlemmar som utses vid det första valet skall upphöra vid slutet av generalkonferensens första ordinarie möte som följer på det möte under vilket de valdes och uppdraget för ytterligare en tredjedel av de medlemmar som utses samtidigt skall upphöra vid slutet av generalkonferensens andra ordinarie möte som följer det möte under vilket de valdes. Dessa medlemmar skall utses genom lottdragning av presidenten för generalkonferensen för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur efter det första valet.

3. Stater som är medlemmar av kommittén skall som sina företrädare välja personer med stor kompetens på kultur- och naturvårdsområdet.

Artikel 10

1. Världsarvskommittén skall själv anta sin arbetsordning.

2. Kommittén kan vid vilken tidpunkt som helst inbjuda offentliga eller privata organisationer eller enskilda att delta i dess möten för samråd i särskilda frågor.

3. Kommittén kan upprätta de rådgivande organ som den anser nödvändiga för att kunna fullgöra sina uppgifter.

Artikel 11

1. Varje stat som är part i denna konvention skall såvitt möjligt förelägga Världsarvskommittén en förteckning över värden inom dess territorium som utgör en del av kultur- och naturarvet och lämpar sig att uppföra på den lista som avses i punkt 2 i denna artikel. Denna förteckning, som inte skall betraktas som fullständig, skall innehålla dokumentation om den plats där ifrågavarande kultur- eller naturvärde befinner sig och dess betydelse.

2. På grundval av de förteckningar som föreläggs av konventionsstater i enlighet med punkt 1 skall kommittén upprätta, hålla aktuell och publicera, under titeln ”*Världsarvslistan*” (World Heritage List) en lista över de kultur- och naturvärden som utgör en del av kultur- och naturarvet såsom det definieras i artiklarna 1 och 2 i denna konvention och som den anser har särskilt stort universellt värde enligt av kommittén fastställda kriterier. En aktuell lista skickas ut minst vartannat år.

3. Uppförande av ett objekt på listan över världsarv kräver medgivande av den berörda staten. Uppförande av ett objekt, som befinner sig inom ett territorium över vilket mer än en stat gör anspråk på suveränitet eller domrätt, skall på intet sätt påverka de tvistande parternas rättigheter.

4. Kommittén skall upprätta, hålla aktuell samt publicera om omständigheterna så kräver, under titeln "*Lista över världsarv i fara*" (List of World Heritage in Danger), en lista över kultur- och naturvärden som är uppförda på listan över världsarv för vars bevarande större insatser krävs och för vilka bistånd har begärts enligt denna konvention. Denna lista skall innehålla en beräkning av kostnaderna för sådan verksamhet. Listan kan endast omfatta sådana kultur- och naturvärden som utgör en del av det kultur- och naturarv som hotas av allvarliga och speciella faror, t.ex. hot om försvinnande på grund av påskyndad försämring, storskaliga offentliga eller privata projekt eller projekt för snabb tätortsutveckling eller utveckling av turism; förstörelse förorsakad av förändringar i markens användning eller i äganderätten till denna; större förändringar av okända orsaker; övergivande av olika skäl; utbrott av eller hot om väpnad konflikt; olyckor och naturkatastrofer; allvarliga bränder, jordbävningar, jordskred; vulkanutbrott; förändringar i vattennivån, översvämningar och tidvattensvågor. Kommittén kan när som helst, om trängande behov föreligger, uppta ett nytt objekt på listan över världsarv i fara och omedelbart offentliggöra sådant upptagande.

5. Kommittén skall ange de kriterier enligt vilka kultur och naturvärden som tillhör kultur- och naturarvet kan uppföras på någon av de listor som nämns i punkterna 2 och 4 i denna artikel.

6. Innan kommittén avvisar en begäran om upptagande på en av de båda listor som nämns i punkterna 2 och 4 i denna artikel, skall den samråda med den konventionsstat på vars territorium ifrågavarande kultur- eller naturvärde befinner sig.

7. Kommittén skall med berörda staters samtycke samordna och uppmuntra de utredningar och den forskning som krävs för att utarbeta i punkterna 2 och 4 i denna artikel avsedda listor.

Artikel 12

Den omständigheten att ett objekt som tillhör kultur- eller naturarvet inte har upptagits på någon av de båda listor som nämns i artikel 11, punkterna 2 och 4, skall på intet sätt innebära att det inte är av särskilt stort universellt värde av andra orsaker än de som är resultatet av upptagandet på dessa listor.

Artikel 13

1. Världsarvskommittén skall motta och granska ansökningar från stater som är parter i denna konvention om internationellt bistånd avseende kultur- eller naturvärden inom deras territorium som utgör en del av kultur- eller naturarvet och finns upptagna eller kan lämpa sig att upp på de listor som avses i artikel 11, punkterna 2 och 4. Syftet med sådana ansökningar kan vara att säkerställa skydd, bevarande, levandegörande eller återställande av sådana kultur- eller naturvärden.

2. Ansökningar om internationellt bistånd enligt punkt 1 i denna artikel kan även gälla identifiering av kultur- eller naturvärden som anges i artiklarna 1 och 2, då inledande undersökningar har visat att ytterligare undersökningar vore berättigade.

3. Kommittén skall besluta om de åtgärder som skall vidtas med hänsyn till dessa ansökningar och bestämma då så är lämpligt, biståndets art och omfattning samt lämna bemyndigande till att nödvändiga avtal ingås med berörd regering.

4. Kommittén skall bestämma en prioritetsordning för sin verksamhet. Den skall härvid beakta vilken betydelse de värden som kräver skydd har för världens kultur- och naturarv, behovet att ge internationellt bistånd till de värden som är mest representativa för en naturmiljö eller för folkens egenart och historia, hur brådskande arbetet är som skall utföras, vilka resurser de stater förfogar över, på vars territorium de hotade värdena befinner sig, samt i synnerhet i vilken utsträckning de med egna medel kan skydda sådana värden.

5. Kommittén skall upprätta, hålla aktuell samt publicera en lista över kultur- och naturvärden för vilka internationellt bistånd har beviljats.

6. Kommittén skall bestämma hur resurserna från den fond upprättats enligt artikel 15 i denna konvention skall användas. Den skall undersöka olika möjligheter att utöka dessa resurser och skall vidta alla lämpliga åtgärder härför.

7. Kommittén skall samarbeta med internationella och nationella statliga och icke-statliga organisationer som har samma målsättning som denna konvention. Kommittén kan för genomförande av sina program och projekt vända sig till sådana organisationer, i synnerhet det internationella centret för studium av konservering och restaurering av kulturogendom (Rom-centret), det internationella rådet för kulturminnesvård (ICOMOS) och den internationella unionen för skydd av natur och naturtillgångar (IUCN) såväl som till offentliga och privata organ och enskilda.

8. Kommitténs beslut skall fattas med två tredjedels majoritet av närvarande och röstande medlemmar. Kommittén är beslutsmässig när en majoritet av dess medlemmar är närvarande.

Artikel 14

1. Världsarvskommittén skall bistås av ett sekretariat, som utses av generaldirektören för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur.

2. Generaldirektören för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur skall iordningställa kommitténs dokumentation och uppgöra dagordning för dess möten varvid han i största möjliga utsträckning bör nyttja de tjänster som internationella centret för studium av konservering och restaurering av kulturogendom (Rom-centret), Internationella rådet för kulturminnesvård (ICOMOS), Internationella unionen för skydd av natur och naturtillgångar (IUCN) tillhandahåller inom sina respektive verksamhetsområden och inom ramen för sina möjligheter, samt är ansvarig för genomförandet av kommitténs beslut.

IV. Fond för skydd av världens kultur- och naturarv

Artikel 15

1. En fond för skydd av världens kultur- och naturarv av särskilt stort universellt värde, kallad "Världsarvsfonden", upprättas härmed.

2. Fonden skall utgöra en förvaltningsfond (trust fond) i enlighet med bestämmelserna i finansreglementet för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur.

3. Fondens tillgångar skall bestå av

(a) obligatoriska och frivilliga bidrag från stater som är parter i denna konvention.

(b) bidrag, gåvor eller legat från (i) andra stater; (ii) Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur, andra organisationer inom Förenta nationernas system, i synnerhet Förenta nationernas utvecklingsprogram eller andra mellanstatliga organisationer (iii) offentliga eller privata organ eller enskilda;

(c) eventuell ränta på fondens medel;

(d) medel från insamlingar och intäkter från evenemang som anordnas till förmån för fonden; samt

(e) alla andra medel som tillåts enligt fondens stadga såsom den utarbetats av Världsarvskommittén.

4. Bidrag till fonden och andra former av bistånd som ställs till kommitténs förfogande kan endast användas för sådana ändamål som fastställs av kommittén. Kommittén kan motta bidrag att användas endast för ett visst program eller projekt, förutsatt att kommittén har bestämt att ett sådant program eller projekt skall genomföras. Politiska villkor kan ej vara förenade med bidrag till fonden.

Artikel 16

Utan att minska på frivilliga tilläggsbidrag åtar sig de stater som är parter i denna konvention att regelbundet vartannat år inbetala bidrag till Världsarvsfonden vars storlek, i form av enhetlig procent-sats som gäller för alla stater, skall fastställas av konventionsstaternas generalförsamling som sammanträder under generalkonferensen för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur. Detta beslut av generalförsamlingen kräver majoritet av närvarande och röstande konventionsstater som inte har avgett förklaring som avses i punkt 2 i denna artikel. I intet fall skall det obligatoriska bidraget från stater som är parter i konventionen överstiga 1 procent av deras bidrag till den ordinarie budgeten för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur.

2. Varje stat som avses i artikel 31 eller 32 i denna konvention kan dock vid tidpunkten för deponering av sitt ratifikations-, godtagande- eller anslutningsinstrument förklara att den inte skall vara bunden av bestämmelserna i punkt 1 i denna artikel,

3. En konventionsstat som har avgivit förklaring som avses i punkt 2 i denna artikel kan vid vilken tidpunkt som helst återta sagda förklaring genom att underrätta generaldirektören för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur. Återtagandet av förklaringen träder emellertid inte i kraft i fråga om statens obligatoriska bidrag förrän dagen för konventionsstaternas följande generalförsamling.

4. För att kommittén effektivt skall kunna planera sin verksamhet skall bidragen från konventionsstater, som har avgett i punkt 2 i denna artikel avsedd förklaring, inbetalas regelbundet minst vartannat år och skall inte understiga de bidrag som de skulle ha inbetalt om de hade varit bundna av bestämmelserna i punkt 1 i denna artikel.

5. En konventionsstat som är efter med betalningen av sitt obligatoriska eller frivilliga bidrag för löpande år och för omedelbart föregående kalenderår skall inte kunna väljas till medlem av Världsarvskommittén, dock gäller inte denna bestämmelse för det första valet. Uppdraget för en sådan stat som redan är medlem av kommittén skall upphöra vid det val som avses i artikel 8, punkt 1, i denna konvention.

Artikel 17

De stater som är parter i denna konvention skall överväga eller uppmuntra upprättandet av nationella, offentliga och privata stiftelser eller sammanslutningar som har till syfte att söka bidrag för skydd av kultur- och naturarvet såsom det definieras i artiklarna 1 och 2 i denna konvention.

Artikel 18

De stater som är parter i denna konvention skall ge sitt bistånd till internationella insamlingskampanjer som anordnas till förmån för Världsarvsfonden under beskydd av Förenta nationernas organisation utbildning, vetenskap och kultur. De skall underlätta insam-

lingar som görs av de i artikel 15, punkt 3, nämnda organen för detta ändamål.

V. Villkor för och genomförande av internationellt bistånd

Artikel 19

En stat som är part i denna konvention kan ansöka om internationellt bistånd för kultur- och naturvärden inom dess territorium som utgör en del av det kultur- eller naturarv som är av särskilt stort universellt värde. Den skall tillsammans med sin ansökan skicka in sådan information och dokumentation som föreskrivs i artikel 21 som den förfogar över och som gör det möjligt för kommittén att fatta beslut.

Artikel 20

Med förbehåll för bestämmelserna i artikel 13, punkt 2, artikel 22 (c) och artikel 23, kan internationellt bistånd enligt denna konvention endast ges till kultur- och naturvärden som utgör en del av det kultur- och naturarv som Världsarvskommittén har beslutat eller kan besluta att föra upp på en av de i artikel 11 punkterna 2 och 4, nämnda listorna.

Artikel 21

1. Världsarvskommittén skall fastställa hur ansökningar (till den) om internationellt bistånd skall behandlas och skall närmare ange vad ansökningen skall innehålla; i denna anges det påtänkta projektet, nödvändigt arbete, beräknade kostnader härför, hur brådskande projektet är samt skälen till att resurserna hos den stat som anhåller om bistånd inte räcker till för att täcka alla utgifter. Ansökningarna skall vara åtföljda av expertutlåtanden där så är möjligt.

2. Ansökningar som har sin grund i olyckor eller naturkatastrofer skall, på grund av den brådskande insats som dessa kan medföra ges omedelbar prioritetsbehandling av kommittén, som bör ha en reservfond till sitt förfogande för sådana oförutsedda utgifter.

3. Innan kommittén fattar sitt beslut skall den utföra sådana undersökningar och ha de samråd som den anser nödvändiga.

Artikel 22

Bistånd som ges av Världsarvskommittén kan ta följande former:

- (a) utredningar rörande konstnärliga, vetenskapliga och tekniska problem som uppstår i samband med skydd, bevarande, presentation och återställande av kultur- och naturarvet såsom detta definieras i artikel 11, punkterna 2 och 4, i denna konvention;
- (b) tillhandahållande av experter, tekniker och annan yrkeskunnig arbetskraft för att säkerställa att det godkända arbetet blir riktigt utfört;
- (c) utbildning av personal och specialister på alla nivåer inom området för identifiering, skydd, bevarande, presentation och återställande av kultur- och naturarvet;
- (d) leverans av utrustning som berörd stat inte innehar eller kan anskaffa;
- (e) lån till låg ränta eller räntefria lån som kan ha lång betalningstid;
- (f) i undantagsfall, och när särskilda skäl föreligger, beviljande av bidrag som inte behöver återbetalas.

Artikel 23

Världsarvskommittén kan också ge internationellt bistånd till nationella eller regionala centra för utbildning av personal och specialister på alla nivåer inom området för identifiering, skydd, bevarande, levandegörande och återställande av kultur- och naturarvet.

Artikel 24

Ingående vetenskapliga, ekonomiska och tekniska undersökningar skall utföras innan mer omfattande internationellt bistånd beviljas. Modernaste metoder och teknik för skydd, bevarande, levandegörande och återställande av natur- och kulturarvet skall användas vid dessa undersökningar, och de skall ske i överensstämmelse med denna konventions syften. Utredningarna skall även belysa hur de resurser som finns i den berörda staten bäst kan utnyttjas.

Artikel 25

I allmänhet skall endast en del av de nödvändiga arbetskostnaderna bäras av det internationella samfundet. Bidraget från den stat som mottar internationellt bistånd skall utgöra en väsentlig del av de medel som tilldelas varje program eller projekt, utom i de fall där landets resurser inte tillåter detta.

Artikel 26

Världsarvskommittén och mottagarstaten skall i den överenskommelse som de ingår fastställa på vilka villkor ett program eller projekt som får internationellt bistånd i enlighet med bestämmelserna i denna konvention, skall utföras. Det tillkommer den stat som mottar sådant internationellt bistånd att fortsätta att skydda, bevara och levandegöra de sålunda skyddade objekten i enlighet med i överenskommelsen föreskrivna villkor.

VI. Utbildningsprogram

Artikel 27

1. De stater som är parter i denna konvention skall med alla lämpliga medel och i synnerhet genom utbildnings- och informationsprogram sträva efter att stärka sina folks uppskattning av och respekt för det kultur- och naturarv som avses i artiklarna 1 och 2 i konventionen.

2. De skall åta sig att hålla allmänheten underrättad om de faror som hotar detta arv och om den verksamhet som bedrivs i enlighet med denna konvention.

Artikel 28

Konventionsstater som mottar internationellt bistånd enligt konventionen skall vidta lämpliga åtgärder för att sprida kunskap om betydelsen av de värden som är föremål för bistånd och om den roll sådant bistånd spelar

VII. Rapporter

Artikel 29

1. De stater som är parter i denna konvention skall i de rapporter som de framlägger för generalkonferensen för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur vid de tidpunkter och på sätt som konferensen bestämmer ge upplysningar om de lagstiftande och administrativa bestämmelser som de har antagit samt om andra åtgärder de har vidtagit för tillämpning av denna konvention jämte redogörelse för de erfarenheter som vunnits detta område.
2. Världsarvskommittén skall underrättas om dessa rapporter.
3. Kommittén skall framlägga rapport om sin verksamhet vid varje ordinarie möte med generalkonferensen för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur.

VIII. Slutbestämmelser

Artikel 30

Denna konvention är avfattad på arabiska, engelska, franska, ryska och spanska, vilka fem texter är lika giltiga.

Artikel 31

1. Denna konvention skall vara föremål för ratifikation eller godtagande av stater som är medlemmar av Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur och som i enlighet med deras respektive konstitutionella förfarande.
2. Ratifikations- eller godtagandeinstrument skall deponeras hos generaldirektören för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur.

Artikel 32

1. Denna konvention skall vara öppen för anslutning av alla stater som inte är medlemmar av Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur och som av organisationens generalkonferens inbjuds att ansluta sig till konventionen.

2. Anslutning skall ske genom deponering av anslutningsinstrument hos generaldirektören för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur.

Artikel 33

Denna konvention träder i kraft tre månader efter dagen för deponering av det tjugonde ratifikations-, godtagande- eller anslutningsinstrumentet men i endast i förhållande till de stater som har deponerat sina respektive ratifikations-, godtagande- eller anslutningsinstrument på eller före denna dag. I förhållande till varje annan stat träder konventionen i kraft tre månader efter det att denna stat deponerat sitt ratifikations-, godtagande- eller anslutningsinstrument.

Artikel 34

Följande bestämmelser skall gälla för de konventionsstater som har en federal eller icke-enhetlig författning:

(a) vad beträffar bestämmelserna i denna konvention vars genomförande faller under den federala eller centrala lagstiftande myndighetens jurisdiktion skall den federala eller centrala regeringens skyldigheter vara desamma som för de konventionsstater som inte är förbundsstater,

(b) vad beträffar bestämmelserna i denna konvention vars genomförande faller under enskilda delstaters, länders, provinsers eller kantoners jurisdiktion som enligt sin federala författning inte har skyldighet att vidta lagstiftande åtgärder, skall den federala regeringen upplysa de behöriga myndigheterna i sådana stater, länder, provinser eller kantoner om nämnda bestämmelser samt rekommendera att de antas.

Artikel 35

1. Varje stat som är part i denna konvention kan säga upp konventionen.

2. Uppsägning skall ske genom ett skriftligt dokument, som skall deponeras hos generaldirektören för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur.

3. Uppsägningen träder i kraft tolv månader efter mottagandet av den skriftliga uppsägningen. Den skall inte påverka den uppsägande statens ekonomiska förpliktelser förrän dagen då uppsägningen träder i kraft.

Artikel 36

Generaldirektören för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur skall underrätta de stater som är medlemmar av organisationen, de stater som inte är medlemmar av organisationen som avses i artikel 32 samt Förenta nationerna om deponering av alla ratifikations-, godtagande- eller anslutningsinstrument som anges i artiklarna 31 och 32 och om uppsägningar enligt artikel 35.

Artikel 37

1. Denna konvention kan ändras av generalkonferensen för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur. Sådan ändring skall dock endast vara bindande för stater som blir parter i den ändrade konventionen.

2. Om generalkonferensen antar en ny konvention varigenom denna konvention helt eller delvis ändras, skall denna konvention, såvida inte den nya konventionen föreskriver annat, upphöra att vara öppen för ratifikation, godtagande eller anslutning från dagen då den nya ändrade konventionen träder i kraft.

Artikel 38

I enlighet med artikel 102 i Förenta nationernas stadga skall denna konvention registreras i Förenta nationernas sekretariat på anmodan av generaldirektören för Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap och kultur.

Länktips

www.museifonstret.se

Webbportal för Sveriges museer till nytta för skolan där lärare och elever snabbt kan hitta ett relevant pedagogiskt webbmaterial.

Den ursprungliga engelska versionen av lärarhandledningen för Unescos världsarvsskolor (The Kit) finns på engelska och franska på whc.unesco.org, och finns översatt bland annat till finska (*Maailmanperintö – tutki ja opi*, ISBN 952-13-1202-5).

Allmänna lästips om världsarv finns i kapitel 17.

Publikationer om svenska världsarv

Birka

Ambrosiani, Björn. 1988. Birka + Birka vikingastaden. Vol. 1, 1993, Vol. 2, 1992, Vol. 3, 1993, Vol. 4, 1996, Vol. 5, 1997

Andersson, Gustaf H. *Herger*, 1930

Andersson, Kjell. *En dubbelbegravning på Birka*. 2001. *Ansgars Birka*. 1965

Arbman, Holger. *Birka*, 1939. *Birka*. 1, Die Gräber / von Holger Arbman. Tafeln. 1940, *Birka*. 1, *Die Gräber / von Holger Arbman*. Text. 1943, *Birka*. 3, *Die Textilfunde aus den Gräbern / von Agn*. 1938. *Birka – Sveriges första stad*, Birka. Årg. 1 (1948) 1948, *Birka* 1973, *Birkabladet*. [19]90, *Birkagrävningen 1990-1994*. 1990, *Birkas krigare*. 2001, *Björkö i Mälaren*. 1888

Dahlberg, Gustaf E. *Björkö och Birka*, 1930

Gustavi, Per. *Sveavälde*. 1983

Hallgren, Sören. *Helgö och Birka*. 1990

Hallström, Gustaf. *Birka*. 1, *Hjalmar Stolpes grafundersökningar / teck* 1913

Holmer, Hans. *Birka*, 1999

Holmqvist, Wilhelm. *Vikingar på Helgö och Birka*, 1980

Hägg, Inga. *Kvinnodräkten i Birka*, 1974

Ingelman-Sundberg, Catharina. *Vikingablott*. 1995 + *Vikingaguld*. 1999 + *Vikingsilver*. 1997

Jansson, Ingmar. *Ovala spännbucklor*. 1985

Kyhlberg, Ola. *Helgö och Birka*. 1980

Larsdotter, Anita. *Disa på Birka*. 1998

Lindqvist, Märta. *Ansgarskapellet på Björkö*, 3. uppl. 1950

Lindqvist, Sune. *Björkö*, 3. uppl. 1933

Odelberg, Maj. *Birka*, 1974

Schück, Henrik. *Birka*. 1910

Stolpe, Hjalmar. *Grafundersökningar på Björkö i Mälaren år 1881*. 1882 + *Meddelanden från Björkö*. 1878

Tuulse, Armin. *Ansgarskapellet på Björkö*. 1954. Uppland 1995. *Vikingaliv år 999*. 1994

Wahl, Mats. *Folket i Birka*. 1999

Drottningholm

Finns till försäljning på Drottningholms Slott:

Vägledning Drottningholms Slott. 1977

Vägledning Kina Slott. 1997

Biblioteket på Drottningholm. 1998

Drottningholms slottspark. 2000

Alm Göran. *Drottningholms slottskyrka*, 1988.

Finns på Ekerö folkbibliotek:

- Ander Agneta, *Drottningholm – ett kungligt hem*, 1984
- Alm Göran, *Drottningholms slottskyrka*, 1988
- Barton H. Arnold, *Canton vid Drottningholm*, 1985
- Beijer Agne, *Slottsteatrarna på Drottningholm*. 1933
- Böttiger John, *Drottningholm under konung Gustaf V*. 1916 + *Hedvig Eleonoras Drottningholm*, 1889
- Carlén Octavia, *Drottningholm*, 1868
- Edling Gulli, *Ståthållarbostaden på Drottningholm*, 1988
- Hegardt Stig B. *Drottningholm under 400 år*. 1983
- Hidemark Ove. *Drottningholms slottsteater*. 1993
- Hilleström Gustaf. *Drottningholmsteatern förr och nu*. 1980
- Mårtensson Jan. *Drottningholm*. 1985
- Nihlén John. *Slottet och ön*. 1970
- Setterwall Åke. *Kina slott på Drottningholm*. 1972. *Slott och herresäten i Sverige, De kungl.* 1971
- Strinnholm Anders M. *Beskrifning öfver Drottningholm*. 1821
- Särner Johannes. *Canton i början av 1900-talet*. 1974
- Wollin Nils G. *Antikerna i Drottningholms park...* 1964 + *Drottningholms lustträdgård och park*. 1927 + *Bilder från Drottningholm*. 1980 + *Drottningholms slott, trädgård och park*. 1997
- Finns på bibliotek som har BTJ-system:*
- Arvidsson C. *Kina slott*. 1995
- Beijer Agne. *Drottningholms slottsteater på ...* 1981
- Hidemark Ove. *Kina slott*. 1998
- Finns på forsknings- och företagsbibliotek:*
- Björklund Anders. *Beskrifning öfver kongl. lust-slotten...* 1796
- Böttinger John. *Bronsarbeten av Adrian de Fries i Sv*. 1884
- Fogelmarck Stig ... *Biblioteket på Drottningholms slott*. 1998
- Hahr August. *De svenska kungliga lustslotten*. 1899

Lindberg Sten G. *Biblioteket på Drottningholm*. 1972

Nolin Catharina. *Drottningholms slottspark*. 2000

Schwerin H.H. *China slott och dess stilförb.* 1933

Rosell Ingrid. ... *Drottningholms slottskyrka*. 1977

Övrigt

Bäärnman Härje. *Lovö, vår hembygd*, Tryckeri Balder 1989. ISBN 91-7970-854-4

Lovö i våra hjärtan, Gotab Stockholm 1986. ISBN 91-7810-537-4 + *Så minns vi Lovö*, Gotab Stockholm 1982. ISBN 91-7260 781-5

Drottningholm. (Årsbok för svenska statens konstsamlingar XIII. Red. Malmborg, Boo von). Stockholm. 1966.

Olausson, Magnus, Drottningholm. I. Olausson, M., *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*. Stockholm 1993, s. 409-455 och passim.

Engelsberg

Nisser Marie. *Engelsbergs Bruk. En vägledning*. ISBN 91-630-1400-9

Backlund Ann-Charlotte. *Boken om Bergslagen*. Helhetsbeskrivning. Förlaget Rubicon. ISBN 91-7922-007-X. Parker vid bruksherrgårdar avsnitt om parken vid Engelsbergs Bruk

Gammelstad

Huvudböcker:

Bergling Ragnar. *Kyrkstaden i övre Norrland; kyrkliga, merkantila och judiciella funktioner under 1600- och 1700-talen*. (Acta Societas Skytteanae 3). Umeå 1964.

Beskow Han. *Nederluleå kyrka och Luleå gamla stad*. (Svenska fornminnesplatser; 35). Stockholm 1962.

Domeij Pär, Nyström, Jan-Olov & Nyström, Maurits. *Kyrkstaden – Luleå Gammelstad*. Luleå 1999. ISBN 91-7217-016-6

Enqvist Elvin. *Kyrkstad*. Stockholm 1978. ISBN 91-36-01251-3

Flodin Barbro. *Nederluleå kyrka*. (Sveriges kyrkor, vol. 223). Borås 1998. ISBN 91-7209-124-X

- Isaksson Olov & Folke – Hallgren, Sören. *Gammelstad - kyrkby vid Lule älv*. Stockholm 1992. ISBN 91-0-055315-8
- Nordberg, Albert. *En gammal Norrbottensbygd – anteckningar till Luleå sockens historia, I-II*. Luleå 1965-70.
- Annan litteratur:*
- Angrèn Gunnar. *Att rusta i kyrkstad*, (Norrbotten 1966). Luleå 1965. ISSN 0546-3467
- Anker Leif & Snitt, Ingall. *Världsarv i Norden*, Riksantikvarieämbetet, 1998 1:2. ISBN 91-7209-090-1
- Bergman Torsten. *Nederluleå kyrka restaurerad*. (Från bygd och vildmark 58/1971). Luleå. ISSN 0281-5540
- Berthelson Bertil. *Luleå stifts kyrkstäder*. (Luleå stift i ord och bild). Stockholm 1953. + *Övre Norrlands kyrkstäder*. (Norrlands försvar 1948). Stockholm.)
- Beskow Hans. *Bidrag till studiet av övre Norrlands kyrkor*. (Kungl. Vitterhets Historie- och Antikvitets Akademiens handlingar; 79:1). Stockholm 1952 + *Nederluleå kyrka och Luleå gamla stad*. (Svenska Fornminnesplatser Nr 35). Stockholm 1962.
- Beskrifning öfver Luleå – några äldre beskrifningar och kartor över Luleå, Nederluleå och Råneå*. Sammanställning av Georg Palmgren. Luleå 1983.
- Bureus Johannes Th., Sumlen. (Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmälen och svenskt folkliv, 1886: bihang 1.2). Stockholm.
- Bygdén Artur, *Om originalteckningarna till sveciaverkets kopparstick över Norrbottens städer*. (Norrbotten 1943). Luleå 1944. ISSN 0546-3467
- Carlsson H. *Kyrkhelger, byaböner och husförhör*. (Luleå stift i ord och bild). Stockholm 1953.
- Cornell Henrik. *Norrlands kyrkliga konst under medeltiden*. (Norrländskt handbibliotek 8). Uppsala 1918.
- Enequist Gerd, *Nedre Luledalens byar: en kulturgeografisk studie*. (Geografica; 4). Uppsala 1937.
- Erixon Sigurd, *Norrländska kyrkstäder*. (Gamla svenska städer 1, 3). Stockholm 1908-1930. (Erixon, Sigurd, "Die alten Kirchstädte" Nordschwedens. (Erixon, Sigurd, Technik und Gemeinschaftsbildungen in schwedischem Traditionsmilieu). Stockholm 1957.)
- Franklin Bertil, *Koret i Nederluleå kyrka omkring 1500: försök till rekonstruktion*. (Norrbotten 1966). Luleå 1965. ISSN 0546-3467 Gammelstad. Informationsbroschyr. Luleå kommun, Informationsavdelningen. Luleå 1990.
- Hvarfner Harald. *Mitt bland kyrkstugorna*. (Från bygd och vildmark 58/1971). Luleå. ISSN 0281-5540
- Hülpers, Abraham Abrahamsson. *Samlingar til en Beskrifning öfver Norrland, 5:1*. Västerås 1789.
- Isaksson Britt. *Nederluleå altarskåp: ett antwerpenarbete från o. 1525*. (Norrbotten 1956). Luleå. ISSN 0546-3467
- Isaksson Folke. *Från mörker till ljus: en diktsvit till altarskåpet i Nederluleå kyrka*. Luleå 1985 + *Min kyrka*. (Från bygd och vildmark 49/1962). ISSN 0281-5540
- Johansson Gunvor. *Isi går'n*, Luleå 1998. ISBN 91-630-7252-1
- (Lindmark Elise. *En påskresa*. (Uppsats i TRU/Norrbottens Bildningsförbunds serie Bygd i förvandling. Förvaras i Norrbottens museums arkiv). 1974.)
- Lundberg Erik. *Nederluleå gamla kyrka*. (Norrbotten 1937). Luleå. ISSN 0546-3467
- Lundholm Kjell. *Kyrkan i Gammelstad*. (Isaksson, Folke, Från mörker till ljus). Luleå 1985 + *Kyrkor, kyrkstäder och marknadsplatser*. (Norrbottens synliga historia, 1). Luleå 1992. ISBN 91-85336-77-7
- Lundholm Kjell & Nyström, Maurits. *Från istid till 1750*. (Luleå kommuns historia, 1). Luleå 1992. ISBN 91-85336-78-5
- Lundholm Kjell. *Gammelstad*. (Nederluleå hembygdsförening, Årsskrift 1994).
- Lundin Kerstin. *Att leva och bo i Gammelstad under 1900-talet*. (Opubl. C-uppsats, Etnologiska institutionen, Umeå universitet, 1986).
- Boström Ulf. *Min Lilla Bok om Norrbotten - Barn förr i tiden*. Luleå 1999. ISBN 91-630-7687-x
- Molander Einar. *Storbranden i Gammelstad 1940*. (Nederluleå hembygdsförening, Årsskrift 1998). Nederluleå hembygdsförening, Årsskrift 1997. (Hela skriften är ägnad åt Gammelstads kyrkstad).
- Nordberg Albert. *Bostället vid Luleå gamla stad: ur en gammal gårds tidigare öden*. (Norrbotten 1928). Luleå + *Medeltidsmålningarna och altarskåpet i Nederluleå kyrka*.

Luleå 1910 + *Då Gammelstan var Luleå stad*. (Norrbotten 1935). Luleå. ISSN 0546-3467 + *Klocktornet vid Nederluleå kyrka*. (Norrbotten 1939). Luleå. ISSN 0546-3467 + *Svensk medeltid i Lule älvdal*. (Norrbotten 1946). Luleå 1947. ISSN 054-3467 + *Nederluleå kyrka och Luleå gamla stad* (Svenska Fornminnesplatser Nr 35). Stockholm 1947

Nordström August. *Luleåkultur*. Luleå 1923 + *Skriftskola och kyrkbelg: – minnen från Gammelstan*, Nederluleå kyrkstad. (Norrbotten 1930). Luleå.

Nyström Maurits. *Gammelstads kyrkstad som världsarv*. (Norrbotten 1997). Piteå 1997. ISBN 91-85336-89-0, ISSN 0546-3467 + *Gammelstads kyrkstad, unik i världen*. (Nederluleå hembygdsförening, Årsskrift 1998).

Svartengren Hilding. *Minnen från Gammelstan på 1890-talet*. (Norrbotten 1950/1951). Luleå 1951. ISSN 0546-3467

Ullenius Gunnar. *Norrländsk kyrkstad och kyrkbelg*. (Svenska turistföreningens årsskrift 1944). Stockholm. ISSN 0349-229X

Wester Nils, Jakob Ulfsson *Örnfot. ärkebiskop och politiker*. (Norrbotten 1972). Luleå 1971. ISSN 0546-3467

Höga kusten

Baudou Evert, *Norrlands forntid*, 1992, Wiken

Bergström Lars, *Höga Kusten 1975*, Bonniers

Bergström Lars, *Ulvön Bottenhavets pärla*, 1996, Cewe

Bergström Lars (red), *Västernorrland med Höga Kusten*, 1976, Höga Kusten förlag

De Geer Gerard, *Om Skandinaviens geografiska utveckling efter istiden*, 1896, Norstedts

Ekman, S. 1953. *Bottniska vikens lägre djurliv*. Ur: *Natur i Ångermanland och Medelpad*. Elofsson, O. & Curry-Lindahl, K. (red). *Svensk Natur*, s 180–190.

Ericson, L. 1978. *Strandvegetation vid Höga Kusten i Ångermanland*. *Svensk Bot. Tidskr.* 71:283–413.

Erkner Gunnar, *Längs Höga Kusten*, 1984, Liber

Foberg, M. 1994. *Växter och djur i Bottniska Viken*. Stockholms marina forskningscenter.

Fredén Curt (red) *Berg och jord*, tredje upplagan 2002, Sveriges nationalatlas

Frängsmyr Tore, *Upptäckten av istiden: Studier i den moderna geologins framväxt*, 1976, Almqvist & Wiksell

Guvå Lars och Rönnqvist Lars Gunnar, *Trysunda en ö i Höga Kusten*, 1983, Cewe

Guvå Lars, *Ångermanland*, 1984, AWE/Gebers

Högbom Arvid, *Om Högsta marina gränsen i norra Sverige*, 1896, SGU

Kautsky, H. & Foberg, M. 1996. *Inventering av stränder och grunda, vegetationsklädda bottenar i Nora-, Gaviks- och Omneffjärden, Västernorrland, juli–augusti 1996*. Institutionen för systemekologi, Stockholms universitet.

Kautsky, H. & Foberg, M. 1998. *Inventering av stränder och grunda vegetationsklädda bottenar i yttre skärgården (område C) Höga Kusten, Västernorrland, juli–augusti 1998*. Institutionen för systemekologi, Stockholms universitet. Länsstyrelsen i Västernorrland.

Kautsky, H., Foberg, M. & Borgiel, M. 1997. *Inventering av stränder och grunda, vegetationsklädda bottenar i Norr-, Näske-, Åvik- och Bäckfjärden i Västernorrland juli–augusti 1997*. Institutionen för systemekologi, Stockholms universitet.

Leonardsson, L., Sparrevik, E., Evander, D. & Mårtensson, T. 1999. *Inventering av mjukbottenfaunan i Höga kustenområdet 1996–1998*. Slutrapport till länsstyrelsen i Västernorrlands län.

Lindqvist Anna-Karin och Ramqvist Per, Gene, 1993, *Prehistorica*

Lundqvist Jan, *Beskrivning till jordartskartan över Västernorrland och förutu. Fjällsjö kommun*, 1987, SGU serie C nummer 55

Lundqvist Thomas, *Beskrivning till berggrundskartan över Västernorrlands län*, 1990, SGU serie Ba nummer 31

Länsstyrelsen Västernorrland, *Världsarvet Höga Kusten*, rapporter samt foldrar, 2000 och 2001

Länsstyrelsen Västernorrland, *Höga Kusten ett världsarv*, En sammanfattande bok om världsarvets geologi, kulturhistoria, flora m m, 2002

Mascher Jan W, *Ångermanlands flora*, 1990, Sveriges Botaniska Förening, Lund

Naturguide, 2000, Örnsköldsviks kommun

Nordlund Christer, *Det upphöjda landet, vetenskapen, landhöjningsfrågan och kartl. av Sveriges förflutna*, 2001, Kungl. Skytteanska Samf.

Segerstråle, S. 1959. *Istidsrelikternas invandring och förhistoria*. Zoologisk Revy 21: 3–17.

STF:s årsbok *Ångermanland*, 1969, Svenska Turistföreningen

Westerdahl Christer, *Förhistoria Nolaskogs. Fornl. och fornyfynd i Ö-viks kommun*. En populär bakgrund för 7 000 år, 1986, Cewe

Westerdahl Christer, *Kulturhistoria kring Skuleskogen och Nätra fjällskog*, 1989, Örnsköldsviks museum

Westerdahl Christer, *Samer Nolaskogs*. En historisk introduktion till samerna i Ångermanland och Åsele lappmark, 1986, Cewe

Skuleskogens nationalpark och de flesta naturreservat i Höga Kusten finns beskrivna i foldrar, utgivna av Länsstyrelsen i Västernorrlands län.

Falun och Stora Kopparberget

Allmänt

Boethius, Bertil, *Kopparbergslagen fram till 1570-talets genombrott : uppkomst, medeltid, tidig vasatid*. 196. ill.

Forsslund, Karl-Erik, *Med Dalälven från källorna till havet 3:4: Stora Kopparbergs socken*. 1934. *Stora Kopparbergs socken : historik*. 1969.

Sundström, Kjell, *Falubygden berättar: kulturmiljöprogram för Falu kommun*. 1998.

Wijk, Carin, *Kolonisationen kring Kopparberget*/utg.: Mitthögskolan; förf.: Carin Wijk, Ulla Raattamaa. 1997. (Dalarnas museums serie av rapporter ; 22)

Stora Kopparberget

Forss Tommy, *Stora stöten: en berättelse om Falu koppargruvas historia*. 1990.

Forsslund, Karl-Erik, *Med Dalälven från källorna till havet 3:5: Falu gruva och Stora Kopparbergs bergslag*. 1936.

Kjellin, Margareta, *Den röda färgen*: [boken om Falu rödfärg]. 1999.

Lindroth, Sten, *Grubrytning och kopparhantering vid Stora Kopparberget intill 1800-talets början*. 1955.

Rydberg, Sven. *Det stora Kopparberget: en tidsresa*. 1988. + 1000 år vid Stora Kopparberget. 1979.

Söderberg, Tom. *Stora Kopparberget under medeltiden och Gustav Vasa*. 1932. Akad. avh.

Området runt dammsjöarna

Gunnarsson, Ann Marie. *Kulturslinga Harmsarvet: en vandring i bergsmännens landskap*. 1992.

Hemström, Elisabet, *Gårdar och folk på Gamla Berget: från medeltid till 1900-tal*. 1980. (Falu kulturnämnds skriftserie; 5) + *Korsgården, Götgården och Dikarbacken: tre medeltida gårdar vid Vällan*. 1982. (Falu kulturnämnds skriftserie; 6) + *Runt Önsbacksdammen: en bergsmansbygd och dess forna invånare*. 1988. (Falu kulturnämnds skriftserie; 12)

Olsson, Sven, *Kulturhistorisk inventering: Korsgården-Västansbäck-Övre Gruvriset*, Falu kommun. 1978. Duplic.

Falu stad

Ericsson, Birgitta, *Falun* / Birgitta Ericsson, Thomas Hall; utg.: The institute for urban history, Stockholm. 1992. + 34 kartor. - (Scandinavian atlas of historic towns; 8) *Historik över Falun från medeltiden till 1860-talet*, rikt illustrerad

Husen berättar: bevarandeplan för Falu innerstad / Kjell Sundström, Daniels Sven Olsson; utg.: Falu kommun. 1988. (Dalarnas museums serie av rapporter ; 16)

Montelius, Sigvard. *Falun genom nio sekler*. (Falun stad i trä (1975), s. 11–21).

Sahlström, Nils. *Stadsplaner och stadsbild i Falun 1628-1850*. 1961.

Stadsdelar

Olsson, Daniels Sven, *Bilder från Östanfors: "Bjurs farstu"* / Daniels Sven Olsson, Ulla Zetterberg; utg.: Östanfors stadsdelsförening, Dalarnas museum. 1992. (Dalarnas museums serie av småskrifter; 58) + *Vass Britas gård*. 1973. (Dalarnas museums serie av småskrifter; 6)

Rogström, Göran, *Stadsdelen Gamla Herrgården*. 2001. (Falu kulturnämnds skriftserie ; 24)

Ström, Selma, *Hemma på Elsborg : minnesbilder från vardag och fest i sekelskiftets Falun*/utg.: Dalarnas museum. 1954 samt 1974.

Österå-Bergsgården

Kopparhyttorna längs Rogsån: ett arbete utfört av SKS studiecirkel "Känn din bygd" inom Österå byalag, Falun. 1997.

Kulturhistorisk inventering Bergsgården-Stennäset / utg.: Dalarnas museum. – 1980. Duplic.

Hosjöområdet

Andersson, Olov G., *Hosjöholmen : en av Faluns viktigaste men minst uppmärksammade historiska miljöer*. (Korsnäsbygden 1995, s. 15–19).

Erixon, Sigurd, *Sveden: en bergsmansgård i Stora Kopparbergslagen*. 1934.

Kultuhistorisk inventering av Hosjö-området, Falu kommun / utg.: Dalarnas museum. 1981.

Lagergren, Helmer, *Hosjö – en urgammal märklig bygd: tro- ligen känd och befolkad sedan årtusenden tillbaka*. 1931.

Liden, Bo, *Bergsmansgårdar vid Hosjön*. (Korsnäsbygden 1997, s. 12–21).

Nisser, Ulrika, *Rottneby herrgård: en byggnadsdokumenta- tion med tyngdpunkt på Lars Israel Wahlmans inredningsup- pdrag 1904–1905*. 1986. C-uppsats Uppsala universitet.

Sahlin, Martin, *Svensk kopparindustri föddes vid Hosjö- holmen*. (Korsnäsbygden 1995, s. 11–14).

Sundbornsåns dalgång

Forsslund, Karl-Erik, *Med Dalälven från källorna till havet 3:3*: Sundborn. 1931.

Granath, Karl-Erik, *Carl Larssongården*. 1975.

Rydin, Lena, *Den lustfyllda vardagen: hos Larssons i Sund- born*. 1992.

Sahlström, Nils, *Bondes gård i Sundbornsbyn: en släktgård genom tiderna*. 1932. Särtryck ur Dalarnas hembygdsbok 1931.

Sellfors, Adolf, *Sundborn: sockenbeskrivning utarbetad för Falu-Kuriren*. 1983. Faks. av originalet från 1916.

Steffenburg-Eriksson, Emilia, *Sundbornsgrevarna*. – 2 uppl. 1974. Stora Hyttnäs, Sundborn: kort historik / [utg. av] Linderdahlska stiftelsen. 1993. Sundborn: hembygdsföre- ningens årsbok 1997/98.

Knivaåns dalgång

Gamla Stabergs bergsmansgård. Duplic.

Johansson, Krok Gösta, *”Schultzarna” på Svartskär – en bortglömd stormannasläkt*. – (Dagsverket 1999:3, s. 13). *Kultuhistorisk inventering Staberg*/utg.: Dalarnas museum. 1980. Duplic.

Olausson, Willy, *Diskarvet – en försvunnen bergsmansgård*. (Slagan nr 7 (mars 1998), s. 32–38) + *Lite av varje om Diskarvet*. (Slagan nr 7 (mars 1998), s. 39–42).

Tandre, Anna, *Trädgården på Gamla Staberg: historia och vårdprogram*. 1998..

Toresbo, Lars, *Georg Stiernhielms födelseort*. (Slagan nr 6, oktober 1995), s. 12–15).

Örtendahl, Ivan, *Stabergs barockträdgård*. (Dagsverket 2000:2)

Dalkarlsvägen

Toresbo, Lars, *Knivstigen : berättelser om en gammal vand- ringsled*. 1978. (Falu kulturnämnds skriftserie ; 3)

Historiska romaner

Olofsson, Rune Pär, *Bergmästaren: krönikeroman*. – 1. – 2001.

Olofsson, Rune Pär, *Kopparberget. Silverdalen. Guldgru- van*. 1976–1978. (Hc + DALA).

Laponia

Böcker på Jokkmokks folkbibliotek:

Grundsten Claes, *Lapplands världsarv*, 1996, ISBN: 91-620-1170-7

Kihlberg Kurt, *Laponia*, 1997, ISBN: 91-972178-8-3 + *Vildmarksliv i Laponia*, 1998, ISBN: 91-972178-1-6

Bårjås 1999, tidskrift, s.48–57, Edbom, Gunilla: *Laponia – ett mångtusenårigt levande kulturlandskap*

Länsstyrelsen: *Laponia, Lapplands Världsarv*, 2001. ISSN 0283–9636. Projektansvarig Sunna Kuoljok (svenska, eng- elska och tyska)

Skogskyrkogården

Westerdahl Maria, *Den svenska skogskyrkogården*. ISBN 91-576-5080-2 alt ISSN 0280-4549.

Ahlin, Janne, *Sigurd Lewerentz, Arkitekt*. ISBN 91-85194-63-8; engelsk version ISBN 91-85194-71-9.

Anker, Leif & Litzell, Gunilla, *Världsarv i Sverige*. ISBN 91-7209-248-3.

Johansson, Bengt O H, *Tallum*. ISBN 91-7988-116-5; eng- elsk version ISBN 91-7988-148-3.

Caldenby, Claes & Hultin, Olof. *Asplund*. ISBN 91-86050-11-7; engelsk version ISBN 91-86050-12-5.

Parker & Trädgårdar i Sverige. Serien Stad och Land, nr 10. ISBN 91-973185-1-5. Mikael Lagerwall, Tralala Reklambyrå 1997

Westerdahl, Maria. *Skogskyrkogården "Tallum" genom tiden*. ISSN 0282-5023.

Johansson Britt-Inger & Lovén Christian. *Byggnader och betydelse*. En antologi om arkitektur ISBN 91-86050-51-6.

Eriksson, Eva. *Mellan tradition och modernitet*. ISBN 91-7324-317-17.

Constant, Caroline. *The Woodland Cemetery: Toward a Spiritual Landscape*. ISBN 91-7988-060-6.

Åstrand, Göran. *Känt och Okänt på Stockholms kyrkogårdar*. ISBN 91-973128-2-7 + *Här vilar berömda svenskar*. Uppslagsbok och guide. ISBN 91-89086-02-3.

Anker, Leif. *Världsarv i Norden*. ISBN 91-7209-090-1; engelsk version ISBN 91-7209-089-8.

Uppsatser, examensarbeten, sammanställningar, broschyrer o. dyl. kan sökas hos Stockholms kyrkogårdsförvaltning, Box 21144, 100 31 Stockholm, tfn 08-508 301 00, fax 08-508 300 80, e-post kyrkogardsforvaltningen@kyf.stockholm.se www.kyf.stockholm.se

Tanum

Bahn G Paul. *Arkeologi berättar*. 1996

Bengtsson Lasse: *Arkeologisk Rapport 2 från Vitlyckemuseum*. 1995, + 1997 + 1998 + *The rock carving tour Bohuslän*. 1999, *Forntida Teknik Pilbågar*. 1990, *Forntida Teknik Järnframställning*. 1991

Burenhuldt Göran. *Arkeologi i Sverige*. 1994.

Coles John. *Bilder från Forntiden*. 1994.

Fredsjö Åke: *Hällristningar Svenneby Socken*. 1971 + *Hällristningar Bottna Socken*. 1975, *Hällristningar Kville Socken*. 1981, *Hällristningar i Sverige*. 1969.

Geijerstam af Jan. *Miljön som Minne*. 1998.

Gerding Anna-Lena. *Svärd och Säd från bronsåldern*. 1994.

Hygien Ann-Sofie. *Hällristningar i Gränsbygd*. 1999.

Håkansson Mimmi. *Bohuslän Bronsåldern*. 1995.

Högberg Torsten. *Hällbilder på Kalleby*. 1997.

Kaliff Anders. *Grav och Kulturplats*. 1997. *Skenet från det förflutna*, 1995. *The spirit of stone*. 1998.

Kullberg Kerstin. *Vad är en hällristning*. 1987.

Larsson Thomas. *Materiell Kultur och Religiösa Symboler*. 1997.

Lindström Cecilia. *Forntidsboken*. 1999.

Milstreau Gerhard. *Dokumentation och Registrering av Hällristningar i Tanum 1 -96 + Adoranten -82, Adoranten -81, Adoranten -93, Adoranten -92, Adoranten -90, Adoranten -83*.

Olausson Mikael. *Spiralens öga*. 1999

Orrling Karin. *Sten och Bronsåldern ABC*. 1991.

Petterson Johan. *Hällristningar på Tjörn*. 77, *Hällristningar på Tjörn 2*. 82

Rodella Basilio, *Val Camonica*. 98.

Welinder Stig, *Jordbrukets första 5000 år*. 98

Wadner Göran, *Levande Historia Läsebok 1*. 85

Wastensson Leif, *Kulturminne och kulturmiljövård*. 94

Ängdahl Kerstin. *Religioner från stenåldern och medeltiden*. 96

Öyner Kerstin. *Arkeologi*. 97

Södra Ölands odlingslandskap

Johansson, Anders. *Strövtåg i ett odlingslandskap*

Saltzman, Katarina. *Inget landskap är en ö; Dialektik och praktik i öländska landskap*. 2001.

Fries, C. *De stora öarna i Östersjön*. 1964 + *Välkommen till Stora Alvaret*. Länsstyrelsen i Kalmar län. 1999.

Material lämpligt för skolarbete:

Öland. Det medeltida Sverige. Band 4:3, Riksantikvarieämbetet. 1996.

Boström, R. *Ölands kyrkor*. 1982. Uddevalla 1982.

Öländska sockenböcker (finns för flertalet öländska socknar)

Öland. Turistföreningens årsskrift 1974.

Mikalesson, J. *Öland från grunden*. Stockholm 1986.

Hofrén, M. *Öländska bugdestudier*. Kalmar län 1933. Kalmar 1933.

Öka. *Ölands kulturaru*. www.oland.fhsk.se/oka
Ölands väderkvarnar. internetserver. kalmarlansmuseum.se/vaderkvarnar

Natur och kultur på Öland. Länsstyrelsen 2001.

Linnés Öländska resa, Stockholm 1957

Ölands guldålder. Ölandstryckarna 2000.

Visby

Finns på Gotlands folkbibliotek Säveenheten (gymnasium)
Svahnström, Gunnar. *Visby domkyrka. Inredning I* av Gunnar och Karin Svahnström. 1986 + *Visby domkyrka. Kyrkobyggnaden I* Gunnar. 1978

Westholm, Gun. *Hanseatic sites routes and monuments*. Council of Europe Cultural Routes. 1996

Öhrman, Roger. *Gotlands fornsal*. 1998

Svensson, Britt. *Guide to Visby*. 1998 + *Visbyguiden*. 1998

Svahnström, Gunnar. *Visby under tusen år* 2. uppl. med smärre ändringar och tillägg. 1990

Jonsson, Marita. *Medeltidsveckan på Gotland*. 1990

Falck, Waldemar. *Visby stadsmur* 2. något omarb. uppl. 1995

DBW:s botaniska trädgård, Visby. 1999

Falck, Waldemar. *Visby förr i tiden*. 1988

Jonsson, Marita. *Visby världsarv*. 2000 + *Visby world heritage*. 2001 Gotländskt arkiv. 1994 (Gotlands historia). 1994

Lagerlöf, Erland. *Gotlands kyrkor*. Arkeologi på Gotland.

Schlyter. *Wisby Stadslag och sjörätt*. 1853

Visby Hansestad (broschyr).

Se även <http://www.gotland.se/>

Örlogsstaden Karlskrona

Introduktion till världsarvet: *Örlogsstaden Karlskrona – ett levande världsarv*. Finns också som *The Naval City of Karlskrona – an active and vibrating World Heritage Site*. 2002. Utgiven av Karlskrona kommun och Länsstyrelsen Blekinge Län.

Information om Blekinge (3 000 titlar och tidskrifter, småtryck, kartor, videofilmer och musikkassetter) finns i Blekingesamlingen, Stadsbiblioteket, Karlskrona, öppet onsdagar 16.00–20.00, tel: 0455-30 35 08

Aktuellt från Marinmusei Vänners Förening – föreningens årsböcker

Arkitektur i Karlskrona, Särtryck ur tidskriften *Arkitektur* nr 3-1991. Arkitektur Förlag AB, Trydells Tryckeri, Laholm, 1991, ISBN 91-86050-29-X

Clemensson Gustaf. *Flottans förläggning till Karlskrona – en studie i flottstationsfrågan före år 1683*. Hugo Gebers Förlag Stockholm. Almqvist & Wiksells Tryckeri, Uppsala, 1938

Harris Daniel G. *Fredrik Henrik av Chapman – den förste skeppsbyggnadsarkitekten och hans verk*. Litteratim, Stockholm. Abrahamsons Tryckeri AB, 1998. ISBN 91-773075-0-5

Reyde Folke. *Johan Törnström* av Tortuna Hembygdsförening. Bergstrands Tryckeri, Tortuna, 1976

Hillbom Rune. *Karlskrona 300 år*, 3 delar. Del I 1679–1862 tryckår 1979. Del II 1863–1930, tryckår 1982. Del III 1931–1973, tryckår 1986 Förlag Gamla Carlskrona. Axel Abrahamsons Tryckeri AB, Karlskrona

Karlskrona – ett världsarv. Förlag Marinmuseum, Karlskrona 1999. ISBN 91-973167-6-8

Norberg Erik, red. *Karlskronavarvets historia*. Del I: 1680–1866. Del II. 1866–1992. Abrahamsons Tryckeri AB, Karlskrona, 1993. ISBN 91-630-1972-8

Resor till Carlskrona – elva reseberättelser från tiden 1750–1860 samlade och och översatta av Torsten Samzelius. Föreningen Gamla Carlskronas årsbok 1992. Nytryck: Abrahamsons Tryckeri AB, Karlskrona, 2000. ISBN 91-971152-4X

Barup Kerstin, Edström Mats. *Skärva – iscensättning av ett lantställe*. Byggförlaget, Stockholm, 1990. ISBN 91-7988-048-7

Swahn Bo, Bergström Sven-Olof. *Stumholmen i Karlskrona*, 1993, ISBN-nr saknas. *Örlogsvarvet i Karlskrona*, 1994, ISBN 91-972488-0-0. *Stortorget i Karlskrona*, 1995, ISBN 91-972488-1-9. Abrahamsons Tryckeri AB, Karlskrona

ASP-net

Unescos nätverk för skolor, som startade 1953. Målet för nätverket är att stödja skolor i nätverksarbete och att stärka arbetet för fred, tolerans och internationell förståelse. Ungefär 4 500 skolor deltar i olika projekt kring världsarv, transatlantisk slavhandel etc. för att arbeta fram ny utbildning och material.

Biologisk mångfald

refererar till variationsrikedomen hos alla livsformer; växter, djur och mikroorganismer, gener och de ekosystem i vilka de ingår.

Bevarande (eng conservation)

refererar här till att sköta ett område, en byggnad, en plats så att den behåller sina särskilda egenskaper och värden. Bevarande kan inkludera underhåll, reparationer, renovering och rekonstruktion.

ICCROM

International Centre for the Study of the Preservation and restoration of Cultural Property. ICCROM ger expertråd om hur man bevarar kulturarv och ordnar kurser i restaureringsteknik för t ex träbyggnader.

ICOM

International Council of Museums. Det är en organisation för dem som arbetar inom museer och stödjer museer och dem som arbetar i museer i hela världen.

ICOMOS

International Council on Monuments and Sites, ICOMOS gör tekniska utvärderingar om nomineringar av kulturarv och kulturlandskap för världsarvslistan.

IUCN

World Conservation Union. IUCN ger råd till världsarvskommittén om nomineringar till naturområden för världarvslistan.

Konventionsstater

är länder som skrivit på t.ex. världsarvskonventionen. Därigenom har de lovat att skapa en skyddslagstiftning för kultur- och naturarv och identifiera och nominera objekt på sitt territorium för att eventuellt bli världsarv. När en stat nominerar ett objekt så beskriver staten hur den skyddar och upprättar och lämnar in en skötselplan. Konventionsstaterna ska också skydda de värden för vilka området har nominerats och ska rapportera regelbundet till Unesco om hur detta arbete går till. Alla konventionsstater möts vartannat år under Unescos generalkonferens. Mötet väljer världsarvskommittén, beslutar om budget och fattar beslut för framtida inriktning av arbetet.

Kulturarv

definieras i världsarvskonventionen som minnesmärken, grupper av byggnader och miljöer (se konventionstexten).

Kulturlandskap

visar på sambandet mellan människor och miljö.

Kriterium, kriteria

”villkor” för att välja områden av särskilt stort universellt värde som ska inkluderas på världsarvslistan.

Lista över världsarv i fara

sätts upp över sådana världsarv som hotas i så hög grad att de behöver samfälliga ansträngningar för att inte förstöras.

Medlemsstat

länder som är medlemmar i t.ex. Unesco.

Naturarv

definieras i världsarvskonventionen som naturföreteelser, geologiska och fysiografiska formationer och naturmiljöer (se konventionstexten).

Nominering

är den process genom vilket en konventionsstad söker att få ett förslag antagit som världsarv. Det finns ett särskilt formulär för nomineringar som sänds till världsarvsavdelningen.

Patrimonio/Patrimonia

är en figur som symboliserar en ung person som skyddar arvet. Den skapades vid det World Heritage Youth Forum som hölls i Bergen i Norge år 1995.

”Särskilt stort universellt värde”

är det begrepp som används i världsarvskonventionen och det betyder att något är av sådant värde att dess försvinnande skulle innebära en förlust för alla människor i världen. Särskilt stort universellt värde kan sägas vara detsamma som världsarvsvärde. På engelska använder man termen ”outstanding universal value”

Tentativ lista/preliminär lista

Varje konventionsstat ska göra en tentativ lista där man tar upp de natur- och kulturarv som det avser att nominera för världsarvslistan de närmaste fem till tio åren.

Unesco

är United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, FN:s specialorgan för utbildning, forskning, kultur och medier. Unesco har 189 medlemsländer och dess syfte är att stärka arbetet för fred genom internationellt intellektuellt samarbete.

Unescos generalkonferens

Alla Unescos medlemsstater träffas vartannat år för att anta program och budget, förrätta val osv.

Unescos världsarvsavdelning

UNESCO World Heritage Centre är den avdelning inom Unesco som ansvarar för att världsarvskommitténs beslut genomförs.

Världsarv

Natur- och kulturarv av särskilt stort universellt värde som finns med på Unescos världsarvslista

Världsarvslistan

Listan på kulturarv, naturarv och blandade miljöer (och kulturlandskap) vilka är av särskilt stort universellt värde.

Världsarvskommittén

21 medlemmar väljs in i den mellanstatliga världsarvskommittén och de ansvarar för arbetet med att genomföra världsarvskonventionen.

Världsarvskonventionen

The Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Konventionen om skydd av världens kultur- och naturarv antogs 16 november 1972. Målet för konventionen är att skydda, upprätthålla och bevara samt överföra kultur- och naturarv av särskilt stort universellt värde till framtida generationer.

Världsarvsfonden

utgörs av frivilliga och obligatoriska bidrag och används för att stödja bevarandet av världsarven.

Världsarvsskolornas projekt

UNESCO Special Project Young People's Participation in World Heritage Preservation and Promotion är ett internationellt skolprojekt som samordnas av Unescos världsarvsavdelning och samordnarna för ASP-skolnätverket. Målet är att föra in världsarvsundervisning i skolornas arbete i alla regioner i världen för att skapa större förståelse av vilka värden som världsarvet har och hur det ska skyddas.

Youth Fora

är stora möten där elever och lärare från olika länder träffas för att skapa förståelse och utbyte och för att göra dem medvetna om världsarvskonventionen och engagerade i bevarandet av världsarv. Det första hölls i Dubrovnik år 1995 och det tionde i Karlskrona 2001. Youth Fora har hållits i Afrika, Asien, Latinamerika osv.